

MACARİSTAN'DAKİ OSMANLI KALINTILARI VE ZENGİNLİKLERİ

GEZA FEHER*

Türkçeye Çeviren: ŞEBNEM ERCEBECİ**

Macaristan'da özel bir kültür alanına ait olan Türk mimarî kalıntılarının sadece küçük bir bölümü günümüze kadar gelmiştir. Fakat bunların, kültürel, tarihî ve sanat değeri, günümüze kadar korunmuş olan yapılar dizisi veya halâ yer altında saklı bulunan arkeolojik araştırmaya elverişli olan kalıntılarına kıyasla çok daha fazla önemlidir.

Bu yazının amacı; Macaristan'daki Osmanlı Mimarisi ile ilgili sahip olduğumuz bilginin kısa bir özetini sunmaktır. Güvenilir Türk, Macar ve Batılı kaynaklara dayanarak Macaristan'ın Türkler tarafından fetihlerinin başlangıcından (16. yüzyılın otuzlu kırklı yılları) 17. yüzyılın ortalarına kadar geçen süre içinde Macaristan'ın Türk yönetimi altındaki bölümünde sayıları 1000 kadar olan Türkler tarafından inşâ edilen —az çok büyük— yapıların çoğunun dinî amaca hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Fakat büyük sanat değeri taşıyan batı kökenli bakır oyma eserleri de, mamafih, Türk yönetimi altında bulunan sınırlarda Macar şehir görünümünün değişime uğradığını da inandırıcı şekilde kanıtlar. Ancak bu değişiklik, Bosna-Hersek ya da Arnavutluktaki şehir görünümülerinden çok daha büyük ve köklü olmaktan uzaktır.

Türklerin Macaristan'daki inşâ çalışmaları uzun, tartışmalı bir konudur. Fethedenlerin anıtsal, muazzam yapılar yapmadıklarını ve orada mevcut buldukları nispeten küçük yapıların şekil değişikliği ile yetindiklerini kabul eden ilmî görüş gerçekte sadece zayıf dayanaklara sahip temelsiz bir varsayımdır. Orada mevcut bulunan kale sistemi ele alınırsa iyi inşâ edilmişti. Ve dolayısıyla bunlara ilişkin olarak yapılacak çok fazla şey yoktu. Fakat burada bile inşâ çalışmaları basit yenilemeleri aşmıştı; önemli sayıda kale burcu ve bölümünün Türkçe isminin günümüze kadar gelmiş olması bu yüzden o çalışma dolayısıyladır. Türklerin inşâ faaliyetleri he-

* Dr., Macar Ulusal Müzesi, Macar-Türk Dostluk Derneği Başkanı.

** Sanat Tarihçisi, Türk Sanatı Bilim ve Uygulama Kolu Uzmanı. Bu çevirinin gerçekleşmesinde yardımlarını esirgememiş olan merhum Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'ya minnettarım.

men hemen sadece kendi ihtiyaçlarına dayanmaktaydı. Burada bulunan kiliselerin camiye çevrilmesi bile onlara yeterli sayıda İslâmî ibadet yapısı sağlamıyordu. Dolayısıyla Türkler, çok miktarda cami yapmak zorundaydılar.

Macaristan'da fethedenlerin Türklerden önce kullanabilecekleri gömü yerleri (türbeler) ve kullanılmaya elverişli hamamlar yoktu. Bundan ötürü bu gibi mimarî eserlerin hepsi Türklere ait sayılmalıdır.

Türk yönetimi döneminden günümüze kadar gelen Türk yapılarının sayısı o kadar azdır ki daha eski döneme oranla bunlardan nerede ise söz edilemez. Onlar arasında bugün de işlev gören sadece Buda'daki Türk hamamlarıdır.

Türk mimarî kalıntılarının büyük oranda tahribi sadece Macarların kendi memleketlerini yeniden kazanma savaşlarına kadar götürülemez. Savaştan sağlam kalan yapılar (Macar ve Habsburg) orduların eline geçti. Ve genellikle depo olarak kullanıldı. 18. yüzyılda Müslümanlara ait yapıların çoğu yıkıldı ya da 19. yüzyıldaki şehir plânlaması çalışmalarının kurbanı oldu. Genel olarak bütün bunlar Türklerden geri alınan topraklardaki Türk ve Müslümanlara ait maddî ve entellektüel ürünleri tamamen ortadan kaldırmayı amaçlayan Habsburg Hanedanına mal edilebilir.

Önceki dönemlere gitmek de Macaristan'daki Türk kalıntılarının çalışmasının önemini destekler. Söz konusu yapıların bir dönem Türk imparatorluğu'nun en uzak kuzey sınırlarında yer alıyor olması da değerlendirilmeye alınmalıdır. Bu, tarihî ve kültürel açıdan onlara özel bir önem verir. Bunun için ayakta kalan yapıların değerlendirilmesi ve halen yeraltındaki kalıntıların araştırılması birinci derecede görevimizdir.

Macaristan'daki en önemli Türk kalıntısı camilerdir. Bunlar ya orijinal Türk yapımıdır ya da fethedenler tarafından kiliseden çevrilmiştir. Onların zemin-plân düzenlemesi her zaman oldukça basittir. Çoğu zaman Türkler kare plânlı, küçük kubbelerle örtülü camiler inşâ ettiler. Bu tür camilerin en ön kısmına üç kubbeli sundurma (son cemaat yeri) eklenirdi. Hıristiyan kiliselerinden çevrilen camilerin zemin plânı çoğu zaman dikdörtgendir. Onların örtüsü kırma çatı olarak anılan çatı olabiliyordu. Bu camilerin zemin plânı düzenlemesi genellikle olduğu gibi kaldı ya da en fazla, orijinal yapıya eklenen bir minare ve son cemat yeri ile biraz değiştirildi.

Orijinal Türk zemin plânı dikdörtgen olan ve kırma çatılı sadece bir cami kalmıştır. Zigetvar Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Camisi'nin incelenmesi sırasında hem ibadet mekânının hem de son cemaat yerinin orijinal

olarak ortak bir kırma çatıyla örtülü olduğu belirlenmiştir. Caminin minaresinin üst kısmı yıkılmıştır.

Macaristan'da Türkler tarafından inşa edilen camiler kare plânlıdır. Ve bir kubbe ile örtülmüştür. Kare mekânı kubbeye bağlayan sekizgen kasnak vardır. Tonozdaki köşe payelerindeki gibi mukarnasa benzer süsleme öğeleri bulunmaktadır. Kubbeyi genellikle kemerler ve haç payeler yardımıyla sütunlar taşır.

Macaristan'da günümüze kadar ayakta kalan en büyük ibadet yapısı Peçevi'de şehrin ana meydanı olan Szechengi Meydanı'ndaki Gâzî Kasım Paşa Camisi'dir. Şimdi bir Katolik Kilisesi'dir. Bu görkemli yapı 16. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Takip eden yüzyıllarda birkaç kez değişime ve büyük çaplı yenilenmeye uğradı, fakat asıl Türk özelliğini korumuştur. Boyutları gerçekten dikkate değer: Kubbesinin çapı 16 metre, yüksekliği 20 metredir. Minaresi önceden yıkılmıştır. Güney tarafındaki duvara yerleştirilmiş güzel bir mihrap vardır.

Peçevi Göz Hastanesi bahçesindeki Yakovalı Hasan Camisi'nin zemin plânı düzenlemesi sonrakine benzer. Mükemmel bir durumda kalmış olan bu Türk ibadet yapısı, 17. yüzyılın sonlarında Katolik Kilisesi'ne çevrilmiştir. Bu güzel İslâmî kalıntının boyutları fazla büyük değildir, kubbesinin çapı sadece 11.20'm.dir. İç kısmının ve mihrabın sol tarafında olan minarenin süslemesi basit olmakla birlikte oldukça karmaşıktır. Giriş kısmının önünde olması gereken son cemaat yeri ayakta değildir. Evliyâ Çelebi bu yapıdan kubbesi kurşunla kaplı büyük bir cami diye söz eder. Öğrencilerin kaldığı odalar onun güzel sundurmasına bağlanır. Mevlevî Derviş Tekkesi'nin ana binaya eklenmiş olduğu araştırmalarla ortaya konmuş bir gerçektir. Yapı, günümüzde zarif iç süslemeleriyle İslâmî bir müzedir.

Zigetvar ana meydanındaki Ali Paşa Camisi boyut ve yapı olarak benzeridir, bugün o da bir Katolik Kilisesi'dir. Geçen yüzyılda minaresi ne yazık ki, yıkılmıştır. Kare plânlı bu cami 1568'de inşa edilmiştir. İç kısmında tonozdaki köşe payeleri ile onların mukarnas bezemeleri bugün bile orijinal güzellikleriyle incelenebilir. Mihrabı 1910'daki büyük çaplı tamiratla tahrip olmuştur. Bu arada 30 Mayıs 1989'da Topkapı Sarayı'nda 9. Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden Profesör Attilâ Arpat'ın bu tarihî yapı hakkında verdiği oldukça değerli konferansı memnuniyetle belirtmeliyim. Övülmeye değer ve derin çözümlenmeleri Zigetvar'daki Ali Paşa Camisi'nin en büyük Türk Mimarı Mimar Sinan plânlarına göre yapıldığını ikna edici bir biçimde ortaya koydu. Macaristan'daki diğer bütün eserlerin gerçek değerlerinin açığa çıkması için daha çok çözümlenmeler gereklidir.

Sikloş Malkoç Bey Camisi'nin zemin plânı düzenlemesi ve yapısı yukarıda sıralananların benzeridir. Onun modeline uygun yeniden yapımı ve ayrıntılarının yayınlanmasının yakın zamanda gerçekleşmesi ümidindeyiz.

Budapeşte yakınlarındaki Erd şehri arazisinde açığa çıkarılan caminin kalıntılarında söz etmeliyiz. 16. ve 17. yüzyılın yazılı kaynaklarına göre bu yapı Hamza Bey Sarayı ve Hisarı'nın ibadet yapısı idi. Caminin harap olmuş minaresi yakın zamanlarda, bir eserleri koruma kurulu tarafından onarılmış ve aynı zamanda açığa çıkarılan 11x10m. lik büyük- lükteki temeli de yeniden inşâ edilmiştir.

Halen ayaktaki camiler ve arkeoloji aracılığıyla hiç olmazsa zemin plânları ortaya çıkarabilen yapılar yanında bazı İslâmî ibadet yapıları da dikkati çeker, onların sadece harabeleri kalmıştır. Ya da diğer bir deyişle, arkeolojik araştırma onların yalnız, bölümlerini ortaya çıkarabilir.

Eğri'de Kethüda Camisi'nin zemin plânı, yapı şehir plânlaması sonucu yıkıldığı için halâ ortaya çıkarılamamıştır. Ne olursa olsun, Macaristan'daki en güzel minare burada bulunabilir. 40 m. yüksekliğindeki yapının şerefesine 97 basamakla ulaşılır. Minarenin renk renk kabartma süslemeleri özellikle dikkati çeker.

Fö Caddesi'ndeki Buda Capuchin Kilisesi'ndeki mihrap kalıntıları ve pencere açıklıkları ve duvarları, ismi, yüzyılı ve inşâ tarihi tarafımızdan bilinmeyen güzel bir Türk eserinin hatırlatıcılarıdır. Türk kalıntıları serimiz Peçevî'deki Ferhat Paşa Camisi'nin sundurmasından kalan Kazinczy Caddesi 4 Numaralı evin cephesi üzerindeki bir sütun başlığıyla daha da zenginleşmiştir.

Macaristan'da İslâmî kalıntılar arasında ibadet dışında dinî amaca hizmet için yapılmış sadece iki mezar (türbe) vardır.

Buda'nın Rozsadomb bölgesinde bulunan Gül Baba Türbesi, sekizgen plânlı heybetli taşları incelikle işlenmiş büyük boyutlu bir türbedir. Yapının dışı kabartma süslemelerle bezenmiştir. Geleneğe göre, Gül Baba, Bektaşî tarikatına bağlı, kutsal bir hayat yaşamış, ilerlemiş yaşına rağmen Buda'nın 1541'de ele geçirilmesine katılmıştır. Buda Kalesi'nde camiye çevrilen Our Lady (Meryem) Kilise'sine şükür duası için girdiği zaman vefat etmiştir. Bu aziz kişinin büyük zaferin kutlanması sırasında, belki bundan daha güzel bir ölüm ummayacak olmasının doğruluğuna rağmen, hikâyenin gerçek olması ihtimal dışıdır. Çünkü Buda Vezir-i Azam-ı Sokollu Mehmet Türbe'yi daha sonraları inşâ ettirmiştir (1543-1548).

Peçevî'deki İdris Baba'nın çeşitli tuğla ve taşlardan inşâ edilmiş sekizgen türbesi çocuk kliniğinin bahçesinde ilgi çekici, muhteşem bir görünümdür. Evliyâ Çelebi'ye göre "İdris Baba cennete benzer bir yamaçta yaşayan müslüman bir hekimdi". Kubbe kemerinin çini kaplaması muhtemelen sonradan eklenmiştir. Orijinali kurşun veya bakır plâkalarla kaplanmış olmalıdır.

Hamamlar Macaristan'daki Türk Mimarisinin dikkate değer yapılarıdır. Vezir-i Azam Sokollu Mehmet Paşa Rudas Hamamı'nı 1566'da Buda'da yaptırmıştır. Duvarları çeşitli tuğla ve taşlardan oluşan hamamın suyu Gellert Yamacı sıcak su kaynağından sağlanmıştır. İçerisindeki sekizgen havuza altı basamakla inilir. Köşelerinde başlıkları ve kâideleri kabaca işlenmiş, çapı 60 cm'lik sütunlar vardır. 10m. çapındaki kubbe köşeli kasanak üzerinde durur. Kubbe, kasanak ve sütunlar arasındaki bağlantı destekleyici kemerler ve mukarnas gibi köşe elementlerince sağlanır. Hamamın diğer kısmı beşik tonozla örtülüdür.

Yine Gellert Yamacı sıcak su kaynağından beslenen, çevresindeki Racz Hamamı baştan sona öyle bir yeniden inşâyâ uğradı ki bugün onun sadece dört basamağıyla sekizgen havuzu Türk dönemi hatırasını korur.

Kral Ilıcası —orijinal ismi Horoz Kapı Ilıcası— diğer iki ılıcadan uzakta kurulmuştur. Fakat o da Buda'da Tuna Nehrinin sağ tarafındadır. Yakın zamanda büyük bir yetkinlikle yeniden inşâ edilen eserin üzeri merkezî bir kubbeye ve her iki yanında iki küçük kubbeli ilâve bir tonozla örtülüdür. Duvarları çeşitli tuğla ve taşlardan oluşmuş yapının dıştan görünümü Rudas Ilıcasınıninkini bastırır. Fakat dikdörtgen plânlı içi daha basittir. Çünkü kemerleri destekleyen sütunlar daire plânlıdır. İçteki mukarnaslar hiç yük taşımazlar ve yalnızca süsleme amaçlıdır. Birkaç duvar parçasının yıkılmış olması nedeniyle, mevcut zemin plânı orijinalinin aynı olarak değerlendirilemez.

Tuna Nehri'nin sağ tarafından kuzeye doğru ilerlendiğinde, Türk döneminde ismi Veli Bey Ilıcası olan Csaszar Ilıcası'na varılır. İç kısmında mukarnas bezemeli sütunlar ve kırmızı mermere hakkedilmiş üzerinde yapının inşâ tarihi ile ilgili bilgi veren bir notun olduğu yazılı bir kitabe görülür. İngiliz seyyah Edward Brown bu kalıntı hakkında 1673'de şu şekilde yazar: "Buda'daki Ilıcalar arasında Sultan Süleyman devrinde inşâ edilen ve Veli Bey diye isimlendirilen Ilıca özellikle dikkat çeker". Ana kubbesi 12 sütunun taşıdığı 4 benzer fakat daha küçük kubbelerle çevrilmiştir. Ilıca çok sayıdaki değişikliğe rağmen orijinal karakterini korumuştur. Csaszar Ilıcası'nın karşısında bir zamanlar, resimlere konu olacak ka-

dar güzel bir ortamda, ufak bir gölün kenarında sarkık dallı söğütler arasında Küçük Ilıca (Little Bath) bulunurdu. Yapım tarihi bilinmemektedir. Üzerinde çalışılacak ayrıntıları olmadığı için onun içinde bulunduğu ortamından söz etmek durumunda kalınmıştır.

Eğri'de Valide Sultan ve Arnavut Paşa Ilıcaları dikkati çeker. Fakat onların kökeni ve yapım zamanları hakkındaki araştırmalar henüz bilgi toplama aşamasındadır.

Macaristan'da bulunan görkemli Osmanlı Türk kalıntılarının sayısı üzerinde dururken, Macaristan'ın I. Dünya Savaşı sonucunda topraklarıyla birlikte, hazinelerin kalıntı zenginliklerinin bulunduğu kalelerin ve müzelerin üçte ikisini kaybettiği gerçeğini ihmal edemeyiz. Çok şükür ki asıl Osmanlı, hükümdarlar ve soylular için yapılan Türk stili Macar ustalık eserleri -ülkenin en büyük ve en zengin bölgesi Transilvanya'nın çok derin ve yıllarca süren Türk sempatisi bağlantıları olduğunu aklımızda tutmalıyız- Macar koleksiyonunun en kıymetli hazineleri olarak korunmuştur. Günümüzde Macaristan topraklarında bulunan Türk kültürel varlığı bir taraftan gerek üslûbun getirilmesi gerekse süsleme sanatı açısından diğer taraftan da zanaatkârlığın tarihi açısından oldukça önemli ve değerlidir. 1910'da Münih'te gerçekleştirilen Dünya İslâm Sergisinde meslekten Macarların —daha açıkçası Kültür Tarihçileri— yanında eğitilmiş normal halkta kendilerini evlerinde hissetmeliydi. Zira Türk tekstilini ve kuyumculuk kalıntılarını araştırırken, açılıp kapanan lâlelerle, sümbülle, karanfile, nar ve nar çiçeğiyle, kenarı dilimli taç yapraklarla, güllerle ve çilek yaprağı eklenmiş kalp biçimi yapraklarla tekrar tekrar karşılaşabilirlerdi. Bütün bu biçimlerde, renklerde ve motiflerde derin bir Türk etkisini yansıtan Macar sanat üslûbunu farkedebilirlerdi.

Kültür tarihi açısından Macaristan'da Türk etkisi herşeyden önce saç stili ve kıyafette kendisini belli eder. Ne de olsa eski Macar kıyafeti doğuda ortaya çıkmıştır. Devam etmesi zaman zaman Macaristan'a giren Doğu milletlerin etkisi nedeniyledir: Belki Peçenekler ve Kumanlar olmasa antik (eski kadim) kıyafet hiç bir iz bırakmaksızın kaybolabilirdi. Antik Bastern stili Macar kıyafeti ilk kez 14. yüzyıl sonlarında Macaristan'ın güney sınırında işgalci olarak gösterilen Türk halkının bir kolununki ile hemen hemen aynıdır. 16. yüzyıl Macar insanı gerçekten Türklerin tercih ettiği hafif, ince kumaşın dikilmesiyle yapılan sarık yerine deri başlık giydiklerinden dolayı Osmanlı-Türk insanından farklıdır. 16. yüzyıl tipik Macar kıyafeti pantolon, entari ve kenarı kürklü mantodan oluşur. Pantolonlar daima vücudun yapısına uygun olarak dardı ve önceleri üzerinde hiç süs-

leme yoktu. Dar kolları ve ön tarafında ince bir düğme dizisi olan bele kadar oturan entari —en eski biçimde neredeyse topuklara kadar ulaşır— aşağıya doğru genişler.

En belli başlı özelliği Doğu kaftanındaki ile aynı olan kesimidir. Entari üzerine giyilen palto 16. yüzyıldan itibaren Macaristan'da manto (mente) olarak isimlendirilmiştir. Başlangıçta manto entariden daha uzun düz-uzun kollu veya geniş dik yakalı ya da arkaya sarkıtılmış geniş yakalı bir elbiseydi. Dar değil aksine oldukça geniştir. 16. yüzyılın ortalarında oldukça kısa bir türü —diğer durumunda kesimi yukarıda belirtildiği gibidir— uzun entarinin üzerine giyilirdi. 16. ve 17. yüzyılda bir Macar insanının kıyafeti ya ayakkabı ya da Türk tipi bir botla tamamlanır. Botun karşılığı Türkçe'de *Çizme*'dir. Türk yönetimi döneminde sadece hazır yapılmış çizmeler değil ham deri de ithal edilirdi. Diğer taraftan Macaristan'da Türk tipi çizmeler kısmen Türk göçmenler kısmen yerli zanaatkârlar tarafından yapılırdı.

15. yüzyılda Macar aristokrasisinin tipik saç stili omuzlara uzanan kıvrıcık lüleli idi. 16. yüzyılın başlangıcında saçlar düz ve daha kısa oldu ve yüzyılın ikinci yarısında yaşlı kişiler kısa kesim modeline uydular. Yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın sonuna doğru Türkler gibi traş olmaya başladılar. Ve sadece küçük bir tutam saç başın üzerinde kaldı. İngiliz doktor Edward Brown, 1669-70'de Macaristan'da seyahat ediyor iken seyahatnamesinde belirttiği gibi; Macarların saçlarını tamamen traş ettirip saçın bir kısmını sadece ön tarafta bıraktıklarını görmekle hayrete düşmüştür.

Macar araştırmacıları 16. yüzyılda Macar soylularının yaşam biçimini tartışırken lüks gösterişinde önemli Alman etkisi olduğuna işaret ederler. Bununla beraber, Alman etkisinin yanında Türk ihtişamı da etkili oldu ve hattâ Macar aristokrasisinin özelliği olan lüksü ikiye katladı. Türk etkisi altında renkli kıymetli taşların —ilk olarak firûze, yakut ve mercan— elbiseler, silâhlar ve masa süslemelerinde bol miktarda kullanılması yaygınlık kazandı. Manto kuşakları, tokalar, düğmeler, süs silâhları ve kâseler ihtişamı yansıtan mücevherler oldular ve Arap gecelerinin renkleriyle yarıştılar.

Genelde Hıristiyan Macar ulusu Türk kültüründen hoşlanmamasına rağmen lüks anlayışları konusunda Macarlar ödün verdiler. Bu açıdan Türk döneminin başlamasıyla birlikte Doğunun da Macaristan'a açıldığı söylenebilir.

Bütün bunlar, devrin lüks elbiseleri, elbise aksesuarları, görkemli süs silâhları, kuyumcu esnafın ustalık eserleri, Anadolu Halı Sanatı kalıntıla-

rı —sadece Macaristan'da değil dünya genelinde bile eşsizdir— ve tekstil endüstrisinin, seramikçi ve bakırcı zanaatkârın mükemmel ürünleri ile yansıtılmaktadır.

16. ve 17. yüzyıl kolleksiyonunda Türk tarzı ve Macar Ulusal Meclisinin zengince süslenmiş kıyafetlerinde, Estergon Başpiskoposu Mikloş Olah'ın (1493-1568) çocukluk giysisi, prens ve asilzade Pal Esterhazy'nin (1635-1713) cüppesi ve asilzade Mikloş Esterhazy'nin (1582-1645) entarisi-ne özel önem verilmelidir.

Macar Ulusal Müzesi'nin elde ettiği yeni bir parça, deri bir kaftandır —böyle olmakla birlikte, bu tür kaftan nadiren Türk insanının giysileri arasında oldu— tarzının en eski ve en pahalı bezenmiş renkli süslemeli bir parçasıdır. Avusturya Burgenland'daki Bernstein/Borostyanko/Kalesinden Bayan Kont Janos Almasy, Prenses Maria Esterhazy'nin kolleksiyonundan çıkarılmıştır. Birisi Batı Almanya'da Koburg Kalesinde diğeri de Romanya'da Braşov'da Bastinoul denilen şato bölgesinde bulunmuştur. Macar Ulusal Müzesi'nin elinde bulunan deri kaftanın tarihi 16. yüzyıla kadar giderken oysa; diğeri ikisinininki 17. yüzyıla kadar gider.

Doğal olarak, Türk kalıntıları arasında İslâm kültür dünyasına ait ve özel dikkate değer, Macar Müzeleri kolleksiyonlarında depolananlar arasında en önemli olanlar İstanbul'daki Sultanın saray mührü ile mühürlenmiş olanlarıdır. Onların yanında orijinal Türk ürünleri olduğu kesin olmayan ya da küçük Türk işyerlerinde yapılmış birçok kalıntı vardır.

Bu grup, Transilvanya prenslerine ya da bazı diğeri ünlü ileri gelen kimselere ait çoğunlukla süs silâhlarından oluşmaktadır. Türk etkisi altındaki Macar parçaları silâh ve kuyumcu esnafının oldukça gelişmiş hatırasını sunmaktadır. Bu gruba ait en önemli buluntular aşağıdakilerdir:

Oldukça sade yapılmış miğferler,
Altın yaldız süslemeli miğferler,
Şahâne süslemeli hançerler,
Mikloş Zrinyi'nin süslü palası,
Bir Türk tipi Macar kılıcı, 1514 tarihli,
Şahâne süslemeli topuzlar,
Bir kapıcı kuşağı,
Bir Türk hançeri,
Türk tarzında yapılmış ve süslenmiş bir Macar hançeri,
Türk at başlıkları.

16. yüzyıl Türk kuyumcu esnafının önemli örneği, Eğri Kalesi kazılarında bulunan gümüş bir maşrapa (sürahi). Özellikleri: Kapağında kabart-

ma çiçek süslemeleri, zambaklarla bezenmiş Gotik üslûbundaki kenar ve gövdesindeki zarif madalyon süslemelerdir.

Kısa bir üslûp ve biçim analizinden sonra Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'nde bulunan Seyyid Lokman tarafından yapılmış "Tarih-i Sultan Süleyman" başlıklı 16. yüzyıl minyatürlerinden birisinde, Muhteşem Süleyman devrinden önce ortaya çıkan —Transilvanya Prensi Janos Zsigmond ve beraberindekilerin Zimony bölgesinde, 1566'da Sultan Süleyman'a sundukları kıymetli hediyeler arasında sözünü ettiğimizin aynen benzeri— birkaç gümüş maşrapanın sunulduğu ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, aynı maşrapa Macar seramik araştırmasında bile şaşkınlığa yol açtı. Nitekim, Visegrad'ta üzeri Kurut Savaşı figürleriyle bezenmiş, tarihi 17. yüzyılın sonlarına kadar giden, Rönesans stili, çiçek yaprağı motifleriyle süslenmiş bir kazı buluntusu Macar çömlek maşrapa vardı. Eğri gümüş ve Visegrad seramik kalıntılarının motiflerinin mükemmel şekil benzerliği hayret vericidir. Bu olgu Türk Macar esnafı arasındaki ilişkinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bundan başka Eğri'deki bu gümüş maşrapa bir kısım Türk dönemi kuyumcu esnafı kalıntılarının çalışılmasını kolaylaştırmıştır.

Burada hepsinden önce Budapeşte Ferenc Hopp' Doğu Asya Müzesindeki bir 16. yüzyıl Türk buhurdanını aklımızda tutuyoruz. Maalesef bu kalıntının tam kaynağı bilinmemektedir.

Eğri kalıntısı gerek teknik yapımı gerekse süslemeleri yönüyle Macar Ulusal Müzesi'ndeki büyük bir grup kalıntının incelenmesi için çok faydalıdır; nitekim bunlar çiçek ve bitki motifleriyle bolca bezenmiş, Türk üslûbunda yapılmış 16. yüzyıl kupalarıdır. Kâseler üzerindeki süslemeler esas olarak arabesk motifleridir, Osmanlı medeniyetine ait olarak sınıflandırılabilir.

Bununla birlikte, birkaç kadeh üzerindeki kril harfli notlar bunların Ortaçağın sonralarına doğru, Balkan Yarımadasında, dinî amaçlara hizmet ettiği gerçeğini gösterir. Bu düşünce ayrıca bir kısım kadehlerdeki Doğu kilisesi azizlerinin kabartma resimleriyle desteklenir.

Genel olarak, 15. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu başkentinde Türklerin yanında özellikle Ermeni ve İranlı esnafın kuyumculuk mesleğini yaptığını söyleyebiliriz. Bu durum biçim ve süslemeleri zenginleştirdiği için mesleğin lehineydi. Bir diğer verimli etkileşim, Türk yönetiminin ilk yüzyılında iki halkın arasındaki devamlı ilişki sonucu Türkler ve Balkan kuyumcuları arasında meydana geldi. Daha sonra Transilvanya'nın Türkiye'ye

doğrudan bağlantısı nedeniyle Prens György Rakoczi Alba Julia (Gyulafehervar)'daki konağında İstanbul'dan gelmiş bir saray kuyumcusuna sahipti.

Balkanlarda gelişmiş kuyumcu esnafın çalışmaları, Türk yönetimi döneminde Buda'ya bile ulaştı. İlgili dönemin yazılı kaynaklarında, Skopje (Üsküp)'de, Pozega'da ya da Belgrad'da doğan ve Türk yönetiminin Macaristan'daki son dönemlerinde bu şehirlerde çalışmalarını takip eden, peşinden çıraklıklarını tamamladıktan sonra Buda'da işlerine usta olarak devam eden isimleri sıralanmış kuyumcular vardır.

16. yüzyılda sultanların genç kişiler olarak, bazı meslekleri öğrendikleri genel olarak bilinir. Örneğin I. Selim (1512-1520) ve oğlu Muhteşem Süleyman (1520-1566) kuyumculuğu seçtiler ve onların loncasını çok sayıda buyrukla desteklediler. Yüzyılın tam ortasında geleneğe Süleyman'ın oğlu II. Selim (1566-1574) tarafından da uyuldu.

Macaristan'da Türk yönetimi altındaki kısımlara kuyumculuk mesleği en etkin desteği II. Selim'in hükümdarlığı döneminde aldığı zaman doğru noktasına ulaştı. Selim ismine kuyumcuların çalışmalarında sultana karşı saygı ve şükranlarının bir ifadesi olarak sık sık rastlanır. III. Murad (1574-1595) bu mesleği selefleri gibi desteklemediğinden dolayı ne kuyumcular onu ustaları olarak görürler ne de ismi çalışmalara hakkedilir.

Bütün bu kadehlerin —ya kazılarda bulunmuş ya da eski koleksiyonlarda korunmuş— tarihi neredeyse 16. yüzyıla veya nadiren 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın sonuna kadar gider. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldaki gerilemesi, bozulan ekonomik şartlar ve düzensizlik nedeniyle kuyumculuk faaliyetleri Türk yönetimi altındaki bölgelerde imparatorluğun başkentinden daha büyük çapta geriledi.

Gümüş bir divit, zarif yapımı ve uyumlu süslemeleri nedeniyle benzeri kalıntılar arasında hattâ uluslararası düzeyde önemli bir yere sahiptir. Hokkanın kapağı, tabanı ve kenarları ve hokkaya lehimlenen kalemligin iki ucu ve kenarları zarif bir yapımla altın çelenklerle ve yaprak şeklinde taştan süslemelerle bezenmiştir. Hem hokkada hem de kalemlikte IV. Mehmet'in tuğrasının olduğu, orijininin tam dönemine işaret eden ve aynı zamanda uygun gümüş alaşımını belirten bir tuğra gözüktür. Kalemligin kenarındaki tuğrada "Mehmet tarafından yapılmıştır." ibaresi okunmaktadır.

Macar Ulusal Müzesi'nde kuyumcu esnafın Doğu kalıntıları arasında iki parça sedeften yapılmış ayaklı kadeh kayda değer parçalardır. Minelele süslenmiş kenarları ve dairesel ayakları sözedilmeye değer.

Macaristan'daki tekstil konusunda en iyi bilinen parça renkli bezemelerin olduğu Viyana yakınlarında elde edilen ve büyük bir olasılıkla önemli bir kişiye ait bir 17. yüzyıl çadırıdır. Bir sanat eseri olarak bu çadır, boyutlarından dolayı değil daha ziyade süslemesinin sadeliği ve netliği, ve süsleme biçiminin mükemmel düzenlenişiyle dünyadaki en kıymetli Türk çadırlarındandır.

Çadır iki kat kumaştan oluşur; biri kırmızı diğeri yeşildir. Kırmızı olan dış kısmı bol renkli süslemelerle kaplanmıştı. Tepesinde ve her tarafında çok yapraklı kemerlerle bağlanmış oniki sütun vardır. İki sütun arasında bitkisel süslemeli madalyon bulunur. Süslemelerin küçük kısımları kabaca mantara benzetilebilir. Fakat, büyükçe olan kısım, basitleştirilmiş biçimde doğada bulunan çiçeklere benzer: Burada Macar popüler süsleme sanatının gözde öğeleri —karanfiller, güller ve lâleler— bir renk cümbüşü içinde belirir. Bir zamanki canlı renk uyumu bugün hâlâ soluk çadır tarafından yansıtılmaktadır.

Macarca'da çadır için Türkçe "Çadır" orijinli "Sator" kelimesi kullanılır ve tarihi Macar fethinden önceki tarih öncesi zamanlara kadar gider, aynı zamanda, iki halkın arasında bir dönem de ilişki olduğunu kanıtlar.

Macar kolleksiyonlarında bugün beş Türk çadırı günümüze gelmiştir. Onlardan biri Frakno'nun kalesindeki Prens Pal Esterhazy'nin elindeydi. Nove Zamky/Esekujvar'da ele geçirildi ve büyüklüğü yukarıda tarif edileninkine benzer. Biraz daha büyükçe bir çadır ve açılan penceresi bile olan nispeten küçük bir tanesi Körmend Kalesinde Prens Ödön Battyhany Strattman'ın elindeydi.

İlginçtir ki Viyana, Münih, Dresden, Karlsruhe ve Cracow'daki kolleksiyonlar kısmen Macaristan'daki askeri seferler sırasında ele geçirilen güzel çadırları da içerir.

En çok yayılmış iki Türk zanaatı bakırcılık ve seramikçiliğin arkeolojik bulgularının ayrıntılı tartışılması var olan çalışmaları aşabilecektir.

Türk bakırcılığının çok çeşitli kalıntıları neredeyse Türkler tarafından alınan tüm topraklarda ve özellikle de kalelerde/Buda, Estergon v.b./bulunmuştur.

Macaristan'daki en güzel Türk seramik kalıntısı oldukça ince yapımlı bir kaide üzerine oturtulmuş ve yazıyla bezenmiş bir zamanlar kale olan Kaposvar topraklarında bulunan bir kâsedir.

Macar seramik sanatı üzerindeki büyük Türk etkisi özellikle Gyula Kalesi'nde bulunan, 17. ve 18. yüzyıl sonlarından kalan çok renkli toprak kaplar ile yansıtılır.

Türk yönetimi altındaki Macaristan topraklarında bulunmuş olan çok sayıda çeşitli ölçülerdeki Türk ağırlıklarından —Türk yönetimi altındaki ülkedeki çok uzun Türk yerleşimi ve günlük hayatı yanında— yaygın ve uzun süreli Türk-Macar ticarî ilişkileri olduğu sonucuna varabiliriz. Türk ağırlıklarının en güzel kalıntısı Buda'dır; IV. Mehmet'in tuğrasının olduğu bu ağırlık parçası 1 okkadır (1.281 gram).

Macaristan'da Doğu Halılarının yayılması 15. yüzyıl başlarından itibaren izlenebilir. 1914'e kadar bir grup içerisinde 400 ustalık eserinin gösterildiği "Transilvanya'dan Türk Halıları" isimli bir sergi Budapeşte Uygulamalı Sanatlar Müzesi'nde düzenlenmiştir. Bilindiği gibi Transilvanya tüccarları Türk döneminden de önce Doğu ile canlı bir ticarete girmişlerdi ve ithal ettikleri malların çoğunluğunu halılar oluşturuyordu. Bu ticarî faaliyet daha sonra bütün Osmanlı topraklarına yayıldı ve ithal edilen halıların çoğu Anadolu'dan getirildi. Protestan kiliseleri çoğu zaman şahane Doğu Halıları ile süslendi. Bundan dolayı bugün bile Transilvanya'daki bu yenilenmiş Protestan Kiliseleri Anadolu Halılarının en zengin depoları olarak düşünülebilir.

Bununla birlikte önceye ait bilgilerle bile, yok edici savaşlara, krizlere ve son üç yüzyılın tehlikeli dönemine rağmen 17. yüzyıl Türk halı yapım sanatı kalıntılarının tamamen tarihî Macaristan/I. Dünya Savaşını izleyen barış antlaşmaları öncesi Macaristan/topraklarında kalması ilginç ve açıklaması zor bir olgudur.

Budapeşte Uygulamalı Sanatlar Müzesi, mükemmel Doğu Halıları birkaç yüz tanedir; koleksiyonu ile muhteşemdir. Tüm dünyada, Anadolu Halılarının değişik stillerinin en çeşitli, en renkli koleksiyonu bu müzede incelenebilir.

Macaristan'a 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar özellikle ticaretle giren Türk halıları artarak Macar kalelerinin, şatolarının ve zengin konaklarının gözde süslemeleri oldu. Kayıtlar, vesikalar ve vasiyetnameler halıların bir dönem yaygın biçimde kullanıldığının şahitliğini yaparlar. Macaristan'da günümüzde bile çok sayıda birinci kalite Doğu Halıları— aralarında birçok Anadolu Halısı— özel koleksiyoncuların elindedir.

Bunun yanında eski beratlarda "Büyük Macar Ovasındaki bazı şehirlerin/Nagykorös, Keuskemet/liderlerinin Türk yönetimi döneminde kendi şehirleri için Türk Halıları satın aldıkları gösterir.

Uygulamalı Sanatlar Müzesi'nde aralarında "Holbein" ve "Lorenzo" Lotto'nun oldukça nadir türlerinin de bulunduğu birçok Uşak Halısının depolandığı gözardı edilemez. Buna Macar Ulusal Müzesi'nde bulunan Gaspar Illeshazy'nin 17. yüzyılda yapılan bir resimde "Lotto" türüne ait bir halıyı görebileceğimizi eklemeliyim.

Macaristan'da Uşak ve çevresinde yapılmış çok sayıda "Transilvan" halısı büyük bir olasılıkla Transilvanya siparişidir. Herhalde çoğunlukla rastlandığı yerin, Transilvanya ismiyle anılmıştır. Böyle bir halı Eğri Müzesi Istvan Dobo galerisindeki muhtemelen J. Van Schuppen tarafından yapılmış "Gitar çalan kadın" isimli resimde görülür.

Bununla beraber Macaristan'daki Türk Halıları konusu ayrı bir çalışma olmaya değer.*

* Bu makaleye ait resimler için İngilizce metnin sonuna bakınız.

